

LIFE11 NAT/DK/000894 Rare Nature

Restaurering af sjældne våde naturtyper i Syddanmark

**KICK-OFF Workshop
11. december 2012**

AFRAPPORTERING

LIFE70

Miljøministeriet
Naturstyrelsen

Fugleværnsfonden
Dansk Ornitologisk Forening

FAABORG-MIDTFYN
KOMMUNE

LANGELAND
KOMMUNE

Silkeborg
Kommune

Kerteminde
Kommune

nordfyns
kommune

ASSENS
KOMMUNE

ODENSE KOMMUNE

Afrapportering Kick-off workshop LIFE+ Nature “LIFE70 – Rare nature”

Workshoppen blev holdt efter nedenstående program

Kl. 9.00-10.40:

Urup Dam – Fælles ekskursion i området.

Martin Søholm, Kerteminde Kommune og Erik Vinther, Naturstyrelsen Fyn orienterer. Lodsejer deltog.

Kl. 11.00-16.00:

Fælles seminar i Odense.

Kl. 11.00-12.00:

Indledning om LIFE Kær projektet v/ Claus Paludan.

Korte oplæg om de enkelte delprojekter v/ lokale projektledere.

Kl. 12.00-13.00:

Frokost.

Kl. 13.00-16.00:

Indlæg udefra (oplæg 25 min. med efterfølgende diskussion 20 min.)

Kl. 13.00-13.25:

God naturtilstand for rigkær v/ Dagmar Kappel Andersen, DCE Aarhus Universitet.

Kl. 13.45-14.05:

Erfaringer med rydninger i kær v/ Ida Dahl-Nielsen, Naturstyrelsen Nordsjælland.

Kl. 14.30-14.45:

Kaffe

Kl. 14.45-15.10:

Erfaringer med restaurering af højmoser v/ Mette Risager, Risager Consult.

Kl. 15.30-15.55:

Organisering af græsningsprojekter med flere lodsejere v/ Svend Lassen Agri Nord.

Kl. 15.55-16.15:

Afslutning på seminaret

Deltagerliste fremgår af bilag 1.

Oplæg fra workshoppen kan ses på projektets hjemmeside: www.life70.dk.

Resume

LIFE+ projektet om **Restaurering af sjældne våde naturtyper i Syddanmark** har forpligtet sig til at afholde en "Kick-off" workshop i begyndelsen af projektperioden med henblik på, at så meget viden som muligt kan tilflyde projektet som grundlag for det videre arbejde.

Med en ekskursion til Urup Dam tog workshoppen afsæt i konkrete naturforvaltningsproblemer relateret til projektet, herunder naturpleje med afgræsning og mulighederne for ændret hydrologi.

Herefter blev projektets øvrige 17 projektområder præsenteret efterfulgt af oplæg om naturpleje i rigkær, restaurering af højmoser samt erfaringer med etablering af græsningsaftaler.

Ekskursion til Urup Dam

v. Erik Vinther, Naturstyrelsen og Martin Køhl Søholm, Kerteminde Kommune

Urup Dam udgør delprojekt nr. 11 i LIFE projektet. Projektet har fokus på sikring af eksisterende rigkær samt udvidelse af arealet med rigkær. Derudover har projektet fokus på at udlægge bufferzoner mellem rigkær og dyrkede naboarealer. Urup Dam er desuden levested for mygblomst som et af de eneste steder på Fyn.

Urup Dam er et godt eksempel på hvordan en lokal landmand har engageret sig i drift og pleje af rigkæret. Yvonne B. Rasmussen præsenterede således hvordan hun, hendes bror og tidligere hendes far (Erling Rasmussen) driver arealet, således at rigkæret i dag fremstår lysåbent med en særdeles artsrig vegetation. Men driften af området er ikke uden problemer i forhold til at opretholde tilskud fra landdistriktprogrammets tilskudsordninger og landbrugstilskud i almindelighed. Yvonne Rasmussen påpeger således behovet for at reglerne om krydsoverensstemmelse ændres, så der bliver større fleksibilitet i mulighederne for at drive naturarealer landbrugsmæssigt og at denne drift rent tilskudsmæssigt kan ske afkoblet fra den øvrige landbrugsdrift på ejendommen.

Hovedbudskab: afkobling mellem tilskudsordninger til naturpleje og tilskudsordninger til andet landbrug er vigtig, hvis landmænd fremover skal indgå i naturplejeprojekter.

Præsentation af LIFE70 projektet

v. Claus Paludan. Faaborg-Midtfyn Kommune

LIFE70 projektet har fokus på naturpleje og naturgenopretning af sjældne våde naturtyper i Danmark: højmoser, rigkær, kildevæld, hvas avneknippe moser og våde heder. Projektet er etableret som et samarbejde mellem 7 kommuner (Odense, Assens, Nordfyn, Kerteminde, Langeland, Silkeborg, Faaborg-Midtfyn), Naturstyrelsen og Fugleværnsfonden. Faaborg-Midtfyn Kommune er projektansvarlig overfor EU. Projektet omfatter 18 delprojekter og har en varighed på 6½ år fra sommeren 2012 til og med 2018. Læs mere på projektets hjemmeside <http://www.life70.dk>.

Præsentation af LIFE70 delprojekter

v. Kasper Nowack (Faaborg-Midtfyn Kommune), Anitta Svendsen (Naturstyrelsen), Martin Køhl Søholm (Kerteminde Kommune), Jakob Pedersen (Nordfyn Kommune), Lars Sønderby (Odense Kommune), Bente Sørensen (Silkeborg Kommune), Dorit Fruergaard (for Langeland Kommune), Ida Jelnes (Assens Kommune), Helle Hjorth (Fugleværnsfonden), Erik Vinther (Naturstyrelsen).

LIFE70 delprojekterne omfatter nedenstående delprojekter. Der arbejdes på i alt ca. 790 ha, hvor ca. halvdelen er i privat eje. Der arbejdes i 11 Natura 2000 områder. Delprojekterne er nærmere præsenteret på projektets hjemmeside. Derudover blev præsenteret input om action plan for Mygblomst.

Projektområde	Primær naturtype	Projektejer
Storelung	Højmose (7110*)	Faaborg-Midtfyn Kommune
Brændegård Sø	Rigkær (7230)	Faaborg-Midtfyn Kommune
Arreskov Sø, FMK	Rigkær (7230)	Faaborg-Midtfyn Kommune
Svaninge Bakker	Rigkær (7230)	Naturstyrelsen Fyn
Arreskov Sø, NST	Rigkær (7230)	Naturstyrelsen Fyn
Fjordmarken	Rigkær (7230)	Naturstyrelsen Fyn
Ristinge Mose	Rigkær (7230)	Naturstyrelsen Fyn
Fakkemose	Rigkær (7230), Hvas avne knippemose (7210*)	Naturstyrelsen Fyn
Lundemose	Rigkær (7230), Hvas avne knippemose (7210*)	Naturstyrelsen Fyn
Moser ved Gulstav	Hvas avne knippemose (7210*)	Fugleværnsfonden og Naturstyrelsen Fyn
Urup Dam	Rigkær (7230)	Kerteminde Kommune
Sadelmagermose	Rigkær (7230)	Kerteminde Kommune
Enebærodde	Våd hede (4010)	Nordfyns Kommune
Lisbjergmose	Rigkær (7230)	Nordfyns Kommune
Odense Å	Rigkær (7230), Kildevæld (7220*)	Odense Kommune
Stenholt Mose	Højmose (7110*)	Silkeborg Kommune
Piledybet	Rigkær (7230)	Langeland Kommune
Gravene	Rigkær (7230), Kildevæld (7220*)	Assens Kommune

God naturtilstand for rigkær (<http://www.life70.dk/topmenu/dokumenter>)

v. Dagmar Kappel Andersen, DCE Aarhus Universitet

Oplægget tog afsæt i at diskutere, hvad der skal til, for at rigkær er i god naturtilstand. Udgangspunktet er eksisterende rigkær, mens der ikke umiddelbart er erfaring om genopretning af rigkær på eksisterende omdriftsarealer.

Forudsætningerne for rigkær er, at der er tale om lysåbne forhold, at jordbundens pH værdi er højere end 5,5 samt, at næringsstofftilgængeligheden (fra vandet) er lille.

Grundvandsstanden er desuden en helt afgørende parameter og skal således så vidt muligt være stabil over året i eller omkring terræn og uden egentlige oversvømmelser. Oversvømmelser med vandløbsvand bør således helt undgås, hvorimod de bedste hydrologiske forhold oftest opnås i områder med trykvand (kilder). Riggærenes store hydrologiske krav betyder også, at rigkær ofte udgør en mosaik med mange andre naturtyper. Dette vil forstærkes i områder, hvor der er blot små terrænforskelle. Ligeledes er det ved restaurering af rigkær helt centralt at overveje, hvordan de hydrologiske forhold retableres således, at rigkær kan udvikles ud fra ovenstående hydrologiske kriterier.

Et andet helt centralt spørgsmål er, hvordan rigkæret bedst plejes? Både helårsgræsning og sommerafgræsning kan være godt, men det bør afgøres i hvert enkelt tilfælde. Fx vil afgræsning af tagrør forudsætte at afgræsningen sættes i gang tidligt på sæsonen. I andre tilfælde kan det være at høslæt er bedre for bevaring eller genopretning af en bestemt vegetationsstruktur. I alle tilfælde bør plejen ske og justeres efter, hvilket mål der er for rigkærrets tilstand og vegetationsstruktur.

Hovedbudskab: Den gode naturtilstand i rigkær er helt afhængig af de hydrologiske forhold og plejen af rigkær skal tilpasses den vegetationsstruktur der skal være i det enkelte rigkær.

Erfaringer med rydninger i kær (<http://www.life70.dk/topmenu/dokumenter>)

v. Ida Dahl-Nielsen, Naturstyrelsen, Nordsjælland

Oplægget tog afsæt i at vise eksempler på, hvordan forskellige eksisterende rigkær plejes ved rydning. Erfaringerne stammer fra et tidligere LIFE projekt med fokus på bl.a. rigkær.

Det er afgørende, at rigkærene plejes så skånsomt som muligt. Riggærene kan med fordel ryddes om vinteren når jordbunden er frossen. Det er imidlertid ikke hver vinter disse forhold opstår, hvorfor indsatsen kan være svær at planlægge. Hvis jordbunden ikke er frossen kan der anvendes

køreplader til at beskytte mod trykskader. Desuden kan der anvendes specielle maskiner (fx pistemaskine), der har et lavt tryk på larvefødterne og som er velegnede til at bringe det skovede materiale ud af rigkærene. En stor del af vedmassen kan derved også ryddes maskinelt og mere effektivt fremfor ved manuel rydning.

Efter rydningerne er områderne plejet med afgræsning. Dette kan i nogle tilfælde betyde, at der fx skal laves kreaturovergange ved vandløb. I Klevads Mose fint eksempel på hvordan sådanne overgange kan laves af naturmaterialer fint tilpasset området.

Hovedbudskab: Det anbefales, at rydninger i rigkær sker i perioder, hvor jordbunden er frossen. Manuel rydning foretrækkes, men er ikke særlig effektivt ved større arealer. Ved anvendelse af maskiner anvendes grej med lille tryk eller der anvendes om nødvendigt køreplader. Rydninger skal følges op med afgræsning eller høslæt og ansvaret for plejen bør være aftalt.

Læs mere om det tidligere LIFE projekt om bl.a. rigkær i Nordsjælland:

(http://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm?fuseaction=search.dspPage&n_proj_id=1989)

Erfaringer med restaurering af højmoser (<http://www.life70.dk/topmenu/dokumenter>)

v. Mette Risager, Risager Consult

Ved restaurering af højmoser er det væsentligt at holde rede på terminologien. Den primære højmose er den oprindelige højmose, mens en sekundær højmose har mistet sin oprindelig tilstand (fx ved dræning og tørvegravning), men der er ny vækst af sphagnum og der sker tørvedannelse.

Den aktive primær højmose karakteriseres ved ombrotrofe plantesamfund på højmosens overflade (acrotelm) med et underliggende tørvelag (catotelm). Plantesamfundene er domineret af forskellige Sphagnum arter med indslag af få højerestående planter og der sker løbende opbygning af tørv. Pleje er unødvendig for at opretholde den lysåbne højmoses flade. Når højmosen drænes og der indvindes tørv er der stor risiko for, at den aktive tørvedannelse ophører. Højmosen bliver nedbrudt og inaktiv. Andre plantesamfund, hyppigst i form af vedopvækst, indfinder sig på højmosesarealet.

Ved forskellige genopretningstiltag er det muligt, at sphagnum igen vokser på højmosen og at der med tiden igen sker tørvedannelse. I så fald bliver der tale om sekundær aktiv højmose. Ved genopretning af tidligere højmoser er det væsentligste, at sikre hydrologiske forhold, der muliggør vækst af sphagnum. Det mest optimale er en vanddybde på under 0,5 meter og så vidt muligt med næringsfattigt vand.

Vandstandsforholdene bør være så stabile som muligt og det bør sikres, at vandoverfladen er rolig (f.eks. ved at lade fældede træer ligge). Ved genopretning af højmoser er formålet, at sikre de fysiske forhold, der er en forudsætning for succession hen mod aktiv sekundær højmose. Højmosen dannes måske ikke umiddelbart, men på sigt vil Sphagnum væksten afløse anden plantevækst. Genopretning af højmoser skal derfor ses i et langt tidsperspektiv og i begyndelsen kan der være behov for pleje, men ikke på længere sigt.

Hovedbudskab: Ved restaurering af højmose er målet at skabe en aktiv højmose med tørvedannelse, men der må gerne være tale om sekundær højmose. Et helt centralt tema er at sikre hydrologiske forhold, der muliggør vækst af sphagnum.

Organisering af græsningsprojekter med flere lodsejere (<http://www.life70.dk/topmenu/dokumenter>)

v. Svend Lassen Agri Nord

Oplægget tog afsæt i problemstillinger om etablering af græsningsfællesskaber som værktøj til pleje af større naturområder, der ejes af flere lodsejere.

Græsningsfællesskaber kan derved blive et alternativ til jordfordeling, hvor arealerne samles hos forholdsvis få lodsejere.

Ved etablering af græsningsfællesskaber er udgangspunktet at få engageret folk ud fra en almen naturinteresse og derved få etableret naturpleje som en egentlig driftsgren hos landmanden. Det er vigtigt at få afklaret forhold om støtte til projekterne i forhold til opretholdelse af enkeltbetaling og at der er klarhed om forholdet til

krydsoverensstemmelse. På det rent praktiske plan er det uhyre vigtigt at der er fast aftale om fordeling af økonomiske tilskud mellem dyreholder og lodsejer. Det er også vigtigt at der er åbenhed om at diskutere forhold om velfærd og tilvækst hos dyrene overfor den ønskede naturpleje.

Det er en stor udfordring at få alle lodsejere i et område med i en samlet aftale. Projekterne tager derfor ofte lang tid at gennemføre så projektejeren skal have stor tålmodighed.

Hovedbudskab: Det er muligt at etablere græsningsfællesskaber for pleje af store naturområder. Projektmagerne skal være bevidste om de økonomiske konsekvenser ved at indgå i forskellige støtteordninger og der skal være forventningsafstemning mellem naturmålene og ønskerne til dyre velfærd og tilvækst.

Afslutning på seminaret

v. Anitta Svendsen, Naturstyrelsen og Claus Paludan, Faaborg-Midtfyn Kommune.

Dagens oplæg blev rundet af. Hovedbudskaberne fra seminarets oplæg er:

- Hydrologien spiller en alt afgørende rolle både når rigkær og højmoser skal restaureres.
- Rydninger i rigkærene skal ske skånsomt og forsigtigt og skal efterfølges af passende pleje.
- Lodsejerne skal opnå ejerskab til de pleje og restaureringsprojekter der sættes i gang.
- De økonomiske konsekvenser, ved deltagelse i et projekt, skal være helt klare og der er behov for afkobling mellem midler til naturpleje og øvrige landbrugstilskud.

**Bilag 1
Deltagerliste**

Deltagerliste:

	E-mail
Else Mikkelsen, 15. Juni Fonden	else.mikkelsen@15junifonden.dk
Søren Ring, Fugleværnsfonden	soren.ring@dof.dk
Helle Hjort, Fugleværnsfonden	helle@hjort-freelance.dk
Nis Rattenborg, NST Fyn	nisra@nst.dk
Erik Vinther, NST Fyn	ervin@nst.dk
Annette Strøm Jacobsen, NST Fyn	ansja@nst.dk
Annita Svendsen, NST Fyn	ansve@nst.dk
Claus Paludan, Faaborg-Midtfyn Kommune	cpalu@faaborgmidtfyn.dk
Kasper Nowack, Faaborg- Midtfyn Kommune	kanow@faaborgmidtfyn.dk
Lars Sønderby, Odense Kommune	lkis@odense.dk
Ida Søkilde Jernes, Assens Kommune	idasj@assens.dk
Dorit Fruergaard, Svendborg Kommune	dorit.Fruergaard@svendborg.dk
Astrid Ejlersen, Langelands Kommune	ae@langelandkommune.dk
Jakob Pedersen, Nordfyns Kommune	jmp@nordfynskommune.dk
Søren Rasmussen, NST Kronjylland	sra@nst.dk
Bente Sørensen, Silkeborg Kommune	bente.sorensen2@silkeborg.dk
Mette Risager, Risager Consult	mr@risagerconsult.dk
Dagmar Kappel Andersen, DCE	dagmarkappel@gmail.com
Roar Skovlund Poulsen, Aalborg Kommune	rsp-teknik@aalborg.dk
Anne Marie Overgaard, Aalborg Kommune	amj-teknik@aalborg.dk
Anders Horsten, Mariagerfjord Kommune	anhor@mariagerfjord.dk
Anja Daughjerg Hansen, Rebild Kommune	adha@rebild.dk
Svend Lassen	svl@agrinord.dk
Anita Pedersen Guldborgsund Kommune	aped@guldborgsund.dk
Ida Dahl-Nielsen, NST Nordsjælland	iddni@nst.dk
Line Strandholm Magnussen, Sorø Kommune	lsma@soroe.dk
Torben Hviid, NST Storstrøm	tohvi@nst.dk
Poul Erik Thystrup, Silkeborg Kommune	pet@silkeborg.dk
Yvonne Bæk Rasmussen	champ.dk@hotmail
URUP DAM dødejer H 97	
Kim Walsted Knudsen	Assens Kommune
MARTIN KOHL SPØLM	MKS@KERTEMINDE.DK

Else Mikkelsen
Søren Ring
Helle Hjort
Nis Rattenborg
Erik Vinther
Annette Strøm Jacobsen
Annita Svendsen
Claus Paludan
Kasper Nowack
Lars Sønderby
Ida Søkilde Jernes
Dorit Fruergaard
Astrid Ejlersen
Jakob Pedersen
Søren Rasmussen
Bente Sørensen
Mette Risager
Dagmar Kappel Andersen
Roar Skovlund Poulsen
Anne Marie Overgaard
Anders Horsten
Anja Daughjerg Hansen
Svend Lassen
Anita Pedersen
Ida Dahl-Nielsen
Line Strandholm Magnussen
Torben Hviid
Poul Erik Thystrup
Yvonne Bæk Rasmussen
URUP DAM dødejer H 97
Kim Walsted Knudsen
MARTIN KOHL SPØLM
Kiwake@assens.dk

Handwritten notes in left margin:
~~Handwritten text~~
~~Handwritten text~~

